

Ο αρχαίος κόσμος ως ανθρώπινη εμπειρία: ανακαλύπτοντας τον Τζων Γκουλντ

Από την ΕΦΗ ΠΑΠΑΔΟΔΗΜΑ

John Gould, *Αρχαία ελληνική τραγωδία και τελετουργία: Δέκα μελετήματα*, μτφρ. Βάιος Λιαπής, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2018, σελ. 385

1.

Μια έκδοση που βρήκε το σπίτι της Όταν το έργο ενός ρηξικέλευτου ελληνιστή και αρχαιωνώστη μεταλαμπαδεύεται στους ελληνόφωνους αναγνώστες από έναν οξυδερκή μελετητή του αρχαίου θεάτρου έχουμε λόγο να αναβαρρούμε για τις ανθρωπιστικές σπουδές και την απήχησή τους στην Ελλάδα. Ειδικότερα, να αναβαρρούμε για την ευκαιρία που δίνεται στο ευρύτερο ενδιαφερόμενο κοινό να μνηθεί σε έργα αρχαιογνωσίας που δεν είναι αποστειρωμένα ούτε μουσειακά, μα που πραγματεύονται, με γοητευτική νηφαλιότητα και ευαισθησία, θέματα που (θα) απασχολούν για πάντα τον άνθρωπο, επομένει όχι μόνο τον φιλόλογο ή τον ιστορικό: τις ανθρώπινες αντιλήψεις για το θείο, τις διαπολιτισμικές σχέσεις και τις σχέσεις των φύλων, τις σχέσεις εξουσίας και τη διαχείριση της δύναμης, τη διάδραση και την ένταση μεταξύ ατομικού και συλλογικού, τις θεμελιώδεις, άλλοτε ανησυχητικές άλλοτε ανακουφιστικές άλλοτε σχεδόν απαραίτητες και ανεπαίστες, αντιφάσεις της ανθρώπινης εμπειρίας.

Ευτυχώς το φαινόμενο δεν είναι μεμονωμένο ούτε τυχαίο. Το **Μορφωτικό Ιδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ)** επιδίδεται, εδώ και χρόνια, σε μια συντομμένη προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση, εκδίδοντας μια σειρά έργων σταθμών στην έρευνα της αρχαίας ελληνικής θρησκείας και της αρχαίας τραγωδίας, έργα που έδωσαν ουσιαστική ώθηση στις κλασικές σπουδές, και όχι μόνο. Όπως θα περίμενε κανείς, τα εν λόγω έργα –και προσδοκούμε όσα θα ακολουθήσουν– δεν είναι μόνον εξόχως αξιόλογα και ερευνητικά καθαυτά, μα και αναπτύσσουν γόνιμο, εξίσου ερευνητικό διάλογο μεταξύ τους.

Ενδεικτικά αναφέρω την «κλασική»

Ιούλιος Ευγένιος Λενεπρέ, *Η Αντιγόνη ετοιμάζει για ταφή το σώμα του αδελφού της Πολυξένης*, 1835-98, ακουαρέλα, πένα και μαύρο μελάνι, 27,4 x 35,3 cm, ΜΕΤ, Νέα Υόρκη.

πραγματεία *Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων* του Άλμπιν Λέσκυ (σε μετάφραση Νίκου Χ. Χουρμουζιάδη) και τις «ανθρωπολογικές», όπως ευρέως χαρακτηρίζονται, μελέτες *Homo necans* του Βάλτερ Μπούρκερτ και *Ανταπόδοση και τελετουργία. Ο Όμηρος και η τραγωδία στην αναπτυσσόμενη πόλη-κράτος* του Ρίτσαρντ Σήφορντ (και οι δυο σε μετάφραση Βάιου Λιαπή). Τα δυο τελευταία έργα αναφοράς, στο σταυροδρόμι καθώς βρίσκονται μεταξύ φιλολογίας, κοινωνικοπολιτικής ιστορίας και ανθρωπολογίας –και φιλοσοφίας θα προσέθετα, με κάποια ελαστικότητα– συγγενεύουν περισσότερο με το παρόν έργο.

Είναι λοιπόν συνέχεια σχεδόν φυσική (έστω και αν το προαναφερθέν έργο του Σήφορντ είναι μεταγενέστερο), το δίχως άλλο ιδιαίτερος πολύτιμη, η ανθολόγηση και η μετάφραση δέκα αντιπροσωπευτικών μελετημάτων του Τζων Γκουλντ (κάποιον εξ αυτών πασιγνώστων) που επικεντρώνονται σε δυο αστείρευτες θεματικές, την αρχαία ελληνική τραγωδία και την αρχαία ελληνική θρησκεία. Αρ-

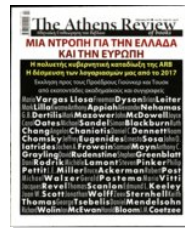
θρα γραμμένα σε διάστημα τριακονταετίας περίπου, συμπυκνώνουν αριστοτεχνικά την ανήσυχη ερευνητική και διδακτική δραστηριότητα του άοκνου καθηγητή. Θα πω έναν λόγο για τη συνολική συνεισφορά του τόμου (και του συγγραφέα του) και έπειτα θα παρουσιάσω πιο συγκεκριμένα το περιεχόμενό του.

Ο Τζων Γκουλντ (1927-2001) υπήρξε ένας από τους ευφύστερους και πιο πολυχιδείς μελετητές της αρχαιότητας, όχι μόνον άρτιος κλασικός φιλόλογος αλλά και βαθύς γνώστης της ιστορίας του κλασικού κόσμου και των μεθόδων της συγκριτικής ανθρωπολογίας – επηρεασμένος ως προς αυτό το δεύτερο από τον μέντορά του Ε.Ρ. Ντοντς. Αειθαλής και θαρραλέος μελετητής ζητημάτων και θαραλέος σύνθετων και αμφιλεγόμενων – που άπτονται της κλασικής φιλολογίας, της ανθρωπολογίας, της αρχαιολογίας, της μυθολογίας και της ιστορίας– ακόμη και αν δεν υπήρξε πολυγραφότατος, τουλάχιστον με τα σημερινά κριτήρια, ο Γκουλντ έχει συνεισφέρει καινοτόμες αναγνώσεις ιδιαίτερα της αρχαίας ιστορι-

ογραφίας και του αρχαίου δράματος.

Το ελληνόφωνο κοινό, ωστόσο, δεν είχε μέχρι τώρα πρόσβαση σε κάποιο εκτενές έργο του,¹ όπως στον εμβληματικό του *Ηρόδοτο (Herodotus)*, του 1989. Σε αντίθεση με τον *Ηρόδοτο*, βέβαια, που καταταίνει σε ένα από, «κυρίαρχο» συμπέρασμα σχετικά με την τεχνική, την αρχιτεκτονική και τη «λογική» της ηρόδοτειας ιστοριογραφίας, οι μελέτες του παρόντος τόμου είναι αυτοτελείς (έστω και αν ενίοτε προκύπτει κάποια αλληλοεπικάλυψη) και εξακοντίζονται σε πολυάριθμα, ουσιαστικά διαφορετικά, θέματα, φαινόμενα και προβληματισμούς. Δεν θα βρούμε εδώ ένα master narrative, μα μια ποικιλομορφία και συχνά έναν φρέσκο (άλλοτε περισσότερο άλλοτε λιγότερο πρωτότυπο, μα πάντα φρέσκο, ας μου επιτραπεί) πειραματισμό, που ακριβώς αναδεικνύουν σε όλη της την έκταση την τολμηρή συνεισφορά του Γκουλντ και τους δρόμους που αυτός άνοιξε ή επέξτενε στη διερεύνηση περιπτώσεων, ενίοτε αινηματικών όψεων του αρχαίου ελληνικού κόσμου και πολιτισμού.

Έχουμε λοιπόν μια διπλή ευκαιρία, για ένα ταξίδι οιονεί «διπλής κατεύθυνσης», όπως συμβαίνει με επιστημονικά έργα γνησίως δημιουργικά και φιλόδοξα. Αφενός να κεντριστούμε από τον αμεσώτατο διάλογο που ο Γκουλντ αναπτύσσει με επιφανείς μελετητές των οποίων οι θεωρίες ή οι προτάσεις έχουν, χωρίς υπερβολή, διαμορφώσει τον χώρο των αρχαιωνωτικών σπουδών (όπως τον Ρέτζιναλτ Γουίνγκτον-Ίνγκραμ, τον Βάλτερ Μπούρκερτ, τον Ζαν-Πιερ Βερνάν, τον Άλμπερτ Χένριχς και την Πατ Ήστερλινγκ). Αφετέρου να εντοπίσουμε και να εκτιμήσουμε την αφετηρία νεότερων, σοβαρότατων επιστημονικών συζητήσεων πάνω σε πληθώρα ζητημάτων με τα οποία καταπάτησε ο Γκουλντ – ενδεικτικά ξεχωρίζω τη συγκρότηση του δραματικού χαρακτήρα και τον ρόλο του τραγικού Χορού. Πράγματι, ο επιστημονικός διάλογος περί αυτών των θεμάτων συνεχίζεται με αξιοσημείωτη ζωντάνια και φέρει προεκτάσεις που δεν είναι αμιγώς ή περιοριστικές φιλολογικές.

2.

Μια κοντινότερη ματιά

Τα δέκα μεταφρασμένα μελετήματα με άξονα την αρχαία ελληνική τραγωδία, τη θρησκεία και την τελετουργία έχουν επιλεγεί από τη συγκεντρωτική έκδοση των άρθρων και των διαλέξεων του Γκουλντ (κάποιων ελαφρώς αναθεωρημένων ή εμπλουτισμένων) με τίτλο *Myth, Ritual, Memory, and Exchange* (Oxford University Press 2001), έκδοση που περιλαμβάνει επίσης άρθρα για τον Όμηρο, τον Ηρόδοτο και τον Πλάτωνα.

Πρωταρχικό συνεκτικό στοιχείο των δέκα μελετημάτων είναι το σταθερό ενδιαφέρον του Γκουλντ για την αλληλεπίδραση μεταξύ της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας και χαρακτηριστικών πολιτισμικών πρακτικών ή πεποιθήσεων της εποχής, καθώς και η έμπρακτη συνειδητοποίηση της ανάγκης να κατανοηθούν τόσο τα λογοτεχνικά κείμενα όσο και οι πολιτισμικές πρακτικές στο πλαίσιο του πολιτισμού που τα δημιούργησε. Δεν αρκεί, δηλαδή, να εξαντλούμε τη «ματιά» στο πώς *εμείς* παρατηρούμε έναν άλλον ή ξένο πολιτισμό· είναι εξίσου αναγκαίο (και ίσως αναπόφευκτο;) να διερευνούμε και το πώς οι ίδιοι οι αρχαίοι Έλληνες κατανοούσαν και ερμήνευαν αυτές τις τελετουργικές πράξεις και αυτά τα κείμενα, το πώς οι ίδιοι έβλεπαν τον πολιτισμό τους.

Δεύτερο συνεκτικό στοιχείο, μάλλον αναμενόμενο, είναι ο τρόπος γραφής και μετάδοσης της πληροφορίας, μα και του όλου «πνεύματος» της έρευνας. Τα περισσότερα μελετήματα έχουν βασιστεί, κατά τον ίδιο τον συγγραφέα, στις πανεπιστημιακές παραδόσεις του ή έχουν αφορμηθεί από αυτές. Τουτό πράγματι αποτυπώνεται στο καθαρό και ευθύβολο ύφος, στον διόλου μεγαλόστομο και επιτηδευμένο τρόπο με τον οποίο τα κείμενα επικουρούν τον ενθουσιασμό, εγείρουν ερωτήματα αλλά και απορίες, άλλοτε περισσότερο προβλέψιμα και άλλοτε περισσότερο αφηνδιαστικά ή αφοπλιστικά, και εξάπτουν την περιέργεια.

Πέραν τούτων, και όπως είναι μοιραίο σχεδόν, οι μελέτες παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις και διακυμάνσεις, κυρίως ως προς τον βαθμό της ανάλυσης και της τεκμηρίωσης, και είναι ετεροβαρείς. Κάποιες από αυτές έχουν ασκήσει βαθύτατη επίδραση στον κύκλο των ειδικών και είναι πλέον σημεία αναφοράς, όπως η εξαντλητική μελέτη για την τελετουργία της ικεσίας (*Ικετεία*). Άλλες δημοσιεύονται για πρώτη φορά ή / και διατηρούν τη μορφή και την υφή διαλέξεων (όπως οι μελέτες «*Κι αν ποίμε ιστορίες θλιβερές για βασιλιάδες που πεθάναν*» / *Το τραγικό δράμα ως αφήγηση και Ο Οιδίπους και η Αντιγόνη στη Θήβα*), ενώ άλλες λειτουργούν ως εισαγωγή σε μια τερσάτια θε-

Ιόννας Σούντερχοφ, *Μεθυσμένος Βάκχος*, 1630–77, βασισμένο στο έργο του Ρούμπενς, χαρακτηριστικό, MET, Νέα Υόρκη.

ματική ή περιοχή του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού που απευθύνεται πρωτίστως σε όσους προτίθενται να ακολουθήσουν σχετικές σπουδές (*Για να κατανοήσουμε την αρχαία ελληνική θρησκεία*).

Θα ομαδοποιήσω, κατά το δυνατόν, τις μελέτες και θα συνοψίσω τα κύρια συμπεράσματά τους ή τις κύριες προτάσεις τους χωρίς να υπεισέρχομαι σε τεχνικές λεπτομέρειες ή σε αυστηρές ακαδημαϊκές κρίσεις και τοποθετήσεις – και ενίοτε αντιστροφόντας ή διαπαράσσοντας τη χρονολογική (και «τυπογραφική») ακολουθία. Διακρίνω, πολύ ελεύθερα, δυο κατηγορίες, τις μελέτες που είναι περισσότερο «κοινωνιολογικές» ή «ανθρωπολογικές» και τις μελέτες που είναι πιο τυπικά «φιλολογικές».

Οι μελέτες της πρώτης κατηγορίας αφορούν την αρχαία ελληνική θρησκεία και μεμονωμένες, μα επομένως μονοσήμαντες, τελετουργικές πράξεις κομβικής σπουδαιότητας. Η *Ικετεία* (πρώτη δημοσίευση 1973) προβαίνει σε μια βαθιά ανατομία του κοινωνικού και θρησκευτικού θεσμού της ικεσίας και της λογοτεχνικής του αναπαράστασης κατά την αρχαϊκή και την πρώιμη κλασική περίοδο (η μελέτη καταλαμβάνει, άλλωστε, περί τις εκατό σελίδες). Μια τέτοια εμβριθής διερεύνηση έχει αξία ουσιαστική, καθώς ο θεσμός έπαιξε σημαντικό ρόλο όχι μόνο στα θέματα της λογοτεχνίας και της τέχνης αλλά και στις ιστορικές εξελίξεις της εποχής. Νοούμενη ως πράξη που προσδίδει μορφή τελετουργική στην πράξη της ανταπόδοσης, η ικεσία έχει αφενός συγκεκριμένους κανόνες (με κυρίαρχη τη φυσική επαφή), ενώ την ίδια στιγμή προσλαμβάνει διαφορές μορφές

(άμεση, έμμεση [συνηθέστερα υπό τη μορφή αναζήτησης ασύλου], «μεταφορική») και φέρει ποικίλες διασυνδέσεις με άλλους κεντρικούς θεσμούς ή αξίες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού (την *αἰδώς*, ιδίως στην τραγωδία, την *ξενία* και την *εστία*). Μέσα από την ανάλυση όλων τούτων των παραμέτρων, αυτό που αναδεικνύει και ενδεδειγμένα τεκμηριώνει ο Γκουλντ είναι ότι η ικεσία είναι στην ουσία μια τελετουργία αμφίσημη, που αντιστρέφει τη «νεομισμένη κοινωνική συμπεριφορά» (εδώ το «νεομισμένη» του μεταφραστή αποδίδει το 'normal') μέσω της επιθετικής συμβολικής σημασίας της, δηλαδή μέσω της ταυτότητας του ικέτη και ως κάποιου εξ ορισμού αδύναμου και ως κάποιου που (μπορεί να) αποτελεί κίνδυνο και απειλή.

Στο ευρύτερο πεδίο της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, και εν είδει εισαγωγής στην αχανή και δύσβατη όσο και ευαίσθητη αυτή περιοχή, κινείται η μελέτη *Για να κατανοήσουμε την αρχαία ελληνική θρησκεία* (πρώτη δημοσίευση 1985). Η εξέταση παντός είδους διαθέσιμων μαρτυριών (θρησκευτικών, γραμματειακών) φέρνει στο φως τόσο την ουσία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας ως ενός συστήματος ερμηνείας του κόσμου που είναι σύνθετο και επεξεργασμένο (παρά αυθαίρετο και άτακτο), όσο και τα αντιφατικά χαρακτηριστικά της ουσίας του θείου (ως κάτι οικείου και ταυτόχρονα αλλότριου, προβλέψιμου και ταυτόχρονα απρόβλεπτου). Τα αντιφατικά αυτά στοιχεία, με τη σειρά τους, όπως διαποτίζουν ιδίως

την αρχαία τραγωδία, έχουν βαρύνουσα σημασία όχι μόνο για τους αρχαίους αλλά και για τις δικές μας κοινωνίες και τις δικές μας προκαταλήψεις ή προλήψεις, στον βαθμό που αντανακλούν τόσο υποκείμενες εντάσεις στη δομή της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας (της οικογένειας και της κοινότητας) όσο και τις αντιφάσεις της ίδιας της ανθρώπινης εμπειρίας.

Την πανοραμική αυτή περιδιάβαση διαδέχονται περισσότερο συγκεκριμένες προσεγγίσεις της διονυσιακής λατρείας, του διονυσιακού μύθου και των συλλογικών αναπαράστασεων του Διονύσου – σε δυο μελέτες με τίτλους (συνειδητά) «παιγνιώδεις», μα όχι καθόλα αυθαίρετους. *Ο Διόνυσος και το καρναβάλι με τους χίπιδες: Τελετουργία, μύθος και μεταφορά στη διονυσιακή λατρεία* (διάλεξη του 1989) προβάλλει, και επιχειρεί να εδραιώσει, τη μορφή του Διονύσου ως θεού που είναι πάντοτε «εν κινήσει» και ως θεού «ξένου» και «αλλότριου» (ο οποίος γεινιάζει, ως προς αυτό, με τους «ταξιδευτές» και την ιδιότητά τους να προξενούν κάποιου είδους κοινωνικό άγχος στις συγκροτημένες κοινωνίες). Σε απάντηση των διαπιστώσεων του τρανού μελετητή της αρχαίας θρησκείας Άλμπερτ Χένριχς σχετικά με την υποτιθέμενη αυστηρή διάκριση ανάμεσα στη διονυσιακή λατρεία και τον μύθο και σχετικά με τους υποτιθέμενα διακριτούς ρόλους των δυο φύλων στη λατρεία του θεού, ο Γκουλντ καταλήγει ότι τα όρια είναι, και στις δυο περιπτώσεις, πολύ περισσότερο ασαφή και ρευστά – όπως και ο ίδιος ο Διόνυσος δεν μπορεί όπως να ηρώσει ή να βουλευτεί σε κατηγορίες, αλλά παραμένει θεός των εμετάβλητων αντιθέσεων και αντινομιών. Και, μιλώντας για φύλα, *Η γιορτή της μητέρας: Σημείωση για τις Βάκχες του Ευριπίδη* (πρώτη δημοσίευση 1987) «διαβάλλει» τις, τόσο συναρπαστικές και σκοτεινές, Βάκχες ως έργο που πρωτίστως αφορά τις γυναίκες και τις μητέρες, οι οποίες μοιράζονται πολλαπλά στοιχεία και συνδέσεις με τον Διόνυσο και, πιο συγκεκριμένα, βασικές αμφισβησίες και αντιφάσεις ή ασυνέπειες. Τόσο στον Διόνυσο όσο και στις γυναίκες - μητέρες (και, κατ' επέκταση, στον ίδιο τον πολυτάραχο κόσμο των Βακχών) συνυπάρχουν η γονιμότητα - γέννηση - βλάστηση, η γαλουχία και ο όλεθρος - βίαιος θάνατος - συνεκτικός δεσμός το αίμα.

Οι μελέτες της δεύτερης κατηγορίας, οι πιο τυπικά «φιλολογικές», εμβαθύνουν κυρίως στην ποιητική της τραγωδίας, στα συστατικά στοιχεία αυτού του κάπως εσαεί «άπιστου» λογοτεχνικού είδους (χαρακτήρες, γλώσσα κ.λπ.).

Η *διαγραφή του χαρακτήρα και η αν-*

θρώπινη αναγνωρισιμότητα» στην αρχαία ελληνική τραγωδία (πρώτη δημοσίευση 1978) καταπάνεται, κάπως συλλαβικά, με ένα θέμα απαιτητικό και πολυεπίπεδο, τη διαγραφή των δραματικών χαρακτήρων εν σχέσει με ό,τι συμβατικά αποκαλείται, στη μελέτη του Γκουλντ, «ανθρώπινη αναγνωρισιμότητα» ('human intelligibility'). Πρόκειται για έναν προβληματισμό που εκκινεί από σχετική, πιο στοχευμένη, τοποθέτηση της Πατ Ηστερλινγκ – για τους χαρακτήρες του Αισχύλου συγκεκριμένα. Επιμένοντας στον σαφή διαχωρισμό τέχνης και ζωής, για να το θέσουμε πολύ σχηματικά (στο ότι, με δυο λόγια, το τραγικό έργο δεν είναι κυριολεκτική αναπαράσταση ανθρώπινων συμπεριφορών), ο Γκουλντ καταδεικνύει πως (και πώς) η διαγραφή των δραματικών προσώπων ρυθμίζεται καθοριστικά από τη δραματική φόρμα και τη δραματική γλώσσα, από το έντονο στιλιζάριασμα της θεατρικής παρουσίασης της πραγματικότητας, για να καταλήξει στο ότι το «νόημα» που πρέπει να είναι «ανθρώπινας αναγνωρίσιμος» είναι το έργο ως σύνολο (και όχι τα επιμέρους σημεία ή στοιχεία του, όπως οι μεμονωμένοι χαρακτήρες). Η συζήτηση περί του δραματικού χαρακτήρα και της προσωπικότητας (ακόμη και σε επίπεδο αυστηρής ορολογίας) παραμένει πεδίο εξαιρετικά εύφορο και ανοιχτό, όπως και η επόμενη συζήτηση περί του τραγικού Χορού.

Πυρήνας του προβληματισμού της μελέτης *Η τραγωδία και το συλλογικό βίωμα* (πρώτη δημοσίευση 1996) είναι η – κατά τι παραμελημένη, ήδη από τον Αριστοτέλη, όπως ο Γκουλντ επισημαίνει – λειτουργία και ειδική ποιότητα του Χορού της αρχαίας τραγωδίας. Όπως γίνεται εν μέρει αντιληπτό από τον τίτλο της μελέτης, ο Χορός, ως εκείνο ακριβώς το παραδοσιακό συστατικό του δράματος που έδινε στον δραματουργό το μεγαλύτερο εύρος επιλογών (ο τραγικός ποιητής, δηλαδή, δεν ήταν αναγκασμένος να επιλέξει τον τάδε ή τον δεινά Χορό για το εκάστοτε έργο του), κομίζει, κατά τον Γκουλντ, ένα βίωμα διπτό. Αφενός «συλλογικό» (καθώς και ο ίδιος ο Χορός είναι μια οντότητα με «συλλογικό» όνομα και «συλλογική» μνήμη) και την ίδια στιγμή «έτερο», διαφορετικό ή και αντίθετο από το ατομικό βίωμα του τραγικού ήρωα. Οι μορφές «ετερότητας» του χορικού συνόλου είναι ποικίλες και κατεξοχίην περιπλοκές, όπως υποδεικνύεται, άλλωστε, από την ανάλυση ικανού αριθμού έργων – ωστόσο, το βίωμα του Χορού είναι συνήθως το βίωμα των κατατρεγμένων, των καταπιεσμένων και των περιθωριακών, και όχι το βίωμα των «εκπροσώπων» των δημοκρατικών αξιών της κλασικής πόλεως, του συλλογικού σώματος των πολιτών, όπως έχει διαδεδομένα θεωρηθεί.

Εδώ θα διαφοροποιηθώ από την άπο-

Γιόζεφ Άντον Κοχ, *Ο Οιδίπους και η Αντιγόνη εγκαταλείπουν τη Θήβα*, 1797, πένα και πινέλο, καφέ και γκρι μελάνι, Μουσείο Αλμπερτίνα, Βιέννη.

ψη ότι το έλλειμμα ενδιαφέροντος στους συναδέλφους (του Γκουλντ) μελετητές για τον ρόλο του Χορού ανάγεται στο ότι «ο ευρωπαίος άνθρωπος δεν μπορεί να αντιληφθεί πώς μία παιδοκτόνος, ένας μοιχός, ένας πατροκτόνος, μία συζυγοκτόνος εκτίθεται, απολογείται, κρίνεται και δικάζεται από τον λαό - Χορό, δημόσια.»² Ακόμη και αν μια τέτοια κρίση παραπέμπει σε υπαρκτές συμβάσεις διακριτών θεατρικών ειδών ή και «ηθών», δεν μεταφέρεται αυτομάτως σε ένα τόσο σύνθετο πρόβλημα, το οποίο δεν περιορίζεται στην παρουσία αλλά εμβαθύνει στην ειδική φύση και στις επιμέρους, διόλου μονοσήμαντες ή αυτονόητες, διαστάσεις του τραγικού Χορού, και το οποίο εξακολουθεί να απασχολεί τους μελετητές παγκοσμίως (Ελληνες και μη, αν έχει κάποιο νόημα αυτή η διάκριση). Η ίδια η έννοια του λαού είναι ακριβώς προβληματική και χρήζει επεξεργασίας και διαπραγματεύσης.

Μια έκφανση του ευρύτερου ρόλου του Χορού, μα όχι μόνον, ιχνηλατείται και στη μελέτη *Ο μύθος, η μνήμη και ο Χορός: Ο «τραγικός ορθολογισμός»* (πρώτη δημοσίευση 1999). Το βασικό επιχείρημα του Γκουλντ είναι ότι στην αρχαία τραγωδία ο «μύθος» (νοούμενος χοντρικά ως «παραδοσιακή ιστορία») και ο «λόγος» (νοούμενος συμβατικά ως επίκληση εμπειρικών γεγονότων ή ως «λογική» επιχειρηματολογία) δεν είναι αλληλοαποκλειόμενα ερμηνευτικά στοιχεία και σχήματα. Η τραγωδία (μπορεί να) συνδυάζει και τα δυο. Και ένα βήμα παραπέρα, ο «μύθος», όπως και η γνώμη («γνωμικό», γνωμολογία), τα οποία αποβαίνουν εντέλει εναλλάξιμα μέσω της ανάκλησης και της μνήμης του απώτερου παρελθόντος (εδώ ο Χορός παίζει ρόλο σημαντικό), είναι ακριβώς μια όψη

του «ορθολογισμού» της τραγικής μυθολογίας. Νομίζω ότι πρόκειται για ένα συμπέρασμα τίμιο, όμα δεχτούμε τους ειδικούς αυτούς ορισμούς του «μύθου» και του «λόγου».

Τολμηρές είναι οι προτάσεις και οι «ψηλαφήσεις» του Γκουλντ σχετικά με την αφηγηματικότητα του τραγικού λόγου («*Κι αν πούμε ιστορίες θλιβερές για βασιλιάδες που πεθάναν*». *Το τραγικό δράμα ως αφήγηση: διάλεξη* του 1999), δηλαδή σχετικά με το κατά πόσο μπορούμε να προσεγγίσουμε το τραγικό δράμα με αφηγηματολογικούς όρους (όπως εδραιώθηκαν κυρίως από τον Ζεράρντ Ζενέτ). Το τραγικό δράμα, κατά τον Γκουλντ – ο οποίος επιλέγει να μην υπεισέλθει σε «σκληροπυρηνική» τεχνική ορολογία – μπορεί να ιδωθεί ως κάποια, αποκλίνουσα έτσι, υποκατηγορία του αφηγηματικού λόγου, που αποποιείται τη «διδασκτική» νοηματοδότηση. Λαμβάνοντας υπόψη τους πάμπολλους ενδοδραματικούς αφηγητές (που δεν είναι παντογνώστες) και τις ρήσεις των αγγελιαφόρων (ως υπόδειγμα για την πιο επιτυχημένη αφήγηση μιας «ιστορίας»), ο Γκουλντ μιλά για τη λεγόμενη «αυτόνομη αφήγηση» του δράματος, η οποία συνίσταται αφενός στο ότι ο «αφηγητής» δίνει τον λόγο στα δραματικά πρόσωπα (αποσυρόμενος ο ίδιος από την «ιστορία») και αφετέρου στο ότι τα πρόσωπα αυτά αναπαριστάνονται, με τη σειρά τους, από άλλα πρόσωπα, τους ηθοποιούς. Θα ήταν σίγουρα ευκαίρο αν μερικές από τις αποφάνσεις και τις προκείμενες του Γκουλντ, λόγου χάριν σχετικά με τη «διδασκτική» νοηματοδότηση, θα μπορούσαν να έχουν αναπτυχθεί περαιτέρω, ενδεχομένως σε μια κατοπινή συμβολή του.

Αφήνω για το τέλος δυο πιο εξειδικευμένες, «στενότερης εστίασης» μελέτες που αφορούν τον Οιδίποδα και τον λεγόμενο θηβαϊκό κύκλο, όπως τον

πραγματεύεται ο Σοφοκλής. *Η γλώσσα του Οιδίποδα* (πρώτη δημοσίευση 1988) προέρχεται από έναν συλλαβικό τόμο αφιερωμένο στο έργο *Οιδίπους Τύραννος* και διερευνά με τρόπο εκλεπτυσμένο το πώς λειτουργεί η γλώσσα και το θείο στη φερόνυμη, τόσο διάσημη μα και τόσο συχνά «παρεξηγημένη», τραγωδία. Το συμπέρασμα είναι ότι, ως θεατές και ως αναγνώστες, οδηγούμαστε να αντιμετωπίσουμε τη δράση του *Οιδίποδα* ως κάτι ταυτόχρονα ανθρώπινο και θεϊκό μέσω των συμπληρωματικών αντιθέσεων της γλώσσας (και της αντίληψης), καθώς και μέσω των χωροταξικών αντιθέσεων (αστικό και εξω-αστικό περιβάλλον). *Ο Οιδίπους και η Αντιγόνη στη Θήβα*, μια αδημοσίευτη, περιεκτική διάλεξη, στοχεύει να αναδείξει πώς ο Σοφοκλής, «περνώντας» από την *Αντιγόνη* στον *Οιδίποδα Τύραννο*, δεν «συνέχισε» απλώς ένα δραματικό αφήγημα, αλλά ανέπλασε ριζικά, ή έπλασε από την αρχή, τον θηβαϊκό θρύλο αντλώντας από το «εύπλαστο», όπως το αντιμετωπίζει ο ποιητής, σώμα των θηβαϊκών ιστοριών, κάτι που τον διαφοροποιεί από τον Αισχύλο.

Και ένας λόγος για τη μετάφραση που είναι υπόθεση διόλου αμελητέα, όπως έχουμε ενίοτε διαπιστώσει με πικρή έκπληξη. Η μετάφραση του Λιαπή, όπως και οι προηγούμενες μεταφράσεις του στη σχετική σειρά του **ΜΙΕΤ**, είναι εναργέστατη, με πολύ ακριβή απόδοση της τεχνικής ορολογίας, καθώς και των λεπτών αποχρώσεων που ενυπάρχουν σε πολυσήμαντες έννοιες και που συχνά αντιμετωπίζονται ως «αμετάφραστες» ή αμοιβαίως υποκαταστάσιμες, ενώ οι διευκρινιστικές σημειώσεις είναι κατατοπιστικές χωρίς να πνίγουν.

Ο συνδυασμός της ενάργειας, και της διεισδυτικότητας, συγγραφέα και μεταφραστή κάνει τον τόμο όχι απλώς ελκυστικό και προσβάσιμο, αλλά και επάξιο μέλος της οικογένειας εκειών των έργων που έχουν, αν μη τι άλλο, τις περισσότερες πιθανότητες να αλλάξουν τον τρόπο σκέψης μας για ένα (φαινομενικά) ανέγγιχτο και εσώκλειστο, αλλοτινό παρελθόν. ▲

1 Έχουμε ασφαλώς το μνημειώδες έργο *Οι δραματικές εορτές της Αθήνας* του Σερ Άρθουρ Πίκαρντ-Κέμπτριτζ, όπως αυτό αναθεωρήθηκε καιραιο από τους Τζον Γκουλντ και Ντέβιντ Λούις (Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2011 – μετάφραση Μαρία Υψηλάντη, Ηλέκας Τσολακόπουλος, Αθηνάϊκος Ευσταθίου – επιμέλεια Αθανάσιος Ευσταθίου).

2 Βλ. Κώστας Γεωργιοπούλου, «Αιώνια έμμοια τέλεσματα», *Τα Νέα*, 10.11.2018, <https://bit.ly/2MAS8bW>